

УДК 94(477.83/.86):[33:005.332.5:665.6]"18"

Конфлікти у нафтовій промисловості Галичини у XIX столітті як маркер економічної модернізації

Владислава Москалець

У статті аналізуються конфлікти другої половини XIX століття в нафтовій індустрії Борислава та Дрогобича та з'ясовується, як їх дослідження може продемонструвати динамічні зміни та кризи в промисловості. Як робітничі конфлікти, так і суперечки між єврейськими підприємцями виявляють схожі тенденції до конкуренції між місцевим, «галицьким» та «західним» бізнесом.

Ключові слова: Галичина, нафтова індустрія, євреї, конфлікт

Перший етап розвитку нафтової промисловості в Галичині (1850-1880-ті роки) завдяки активному розвитку індустрії та багатоетнічному складу його учасників, пропонує багатий матеріал для досліджень, що переосмислюють економічну історію і розглядають її в контексті суспільних та культурних змін. Протягом другої половини XIX ст. село, а згодом містечко Борислав, до того неважливе та непомітне на карті, стало ареною для фінансових злетів та падінь окремих підприємців, місцем надії, азарту, успіху, важкої праці, для численних українських, польських та єврейських робітників, а також символом агресивного капіталізму для тогочасних інтелектуалів та літераторів. Метою статті є дослідження двох конфліктів, які виникли у другій половині XIX ст. в середовищі підприємців та робітників Бориславського нафтового басейну. Ці два окремі випадки дозволяють краще зрозуміти особливості стосунків між різними учасниками індустрії в активній фазі її формування, а також простежити початки процесу взаємовідчуження «місцевих» та «західних» бізнесменів. Джерелом для дослідження в основному виступили повідомлення у польській та єврейській місцевій пресі, які розповідали про перебіг конфлікту, а також намагалися пояснити його причини. Тема конфліктів в бориславському індустріальному середовищі вже

викликала зацікавлення та дискусії серед істориків. Дослідники заторкували тему конфлікту поміж єврейськими та християнськими робітниками як вияв усвідомлення релігійної ідентичності (Алісон Франк), корпоративної солідарності (Джон-Пол Химка) або ж боротьбу дрібних підприємців проти приходу великих корпорацій (Ярослав Грицак) [6, 7, 1]. У своїй статті ми спробуємо розширити базу джерел і глянути окрім єврейсько-християнських конфліктів, також на конфлікти поміж єврейськими підприємцями. Аналіз цих, на позір типологічно відмінних конфліктів дозволить зрозуміти спільні мотиви, що стояли як і за сутичками між робітниками, так і за суперечками між представниками економічних еліт. Водночас це дозволить вийти за рамки історіографічних кліше і по-новому глянути на конфлікти, як спосіб дослідження ідентичностей.

Причини конфліктів часто складно встановити, оскільки сучасники-інтелектуали були схильні бачити в них явища, які підтверджували їх власні політичні ідеї. Так, польська соціал-демократична газета «Prasa» вважала бійки між робітниками в час «Бориславської війни» виявом зародження робітничого руху, соціалістична «Газета Наддністрянська» – боротьбою двох капіталів, а єврейська преса – виявом антисемітизму. Важливим, утім, видається не зосереджуватися на встановленні причин і типологізації конфліктів, а глянути на них ширше, як на межове явище, яке дозволяє зрозуміти неписані правила у суспільстві та виявити цінності і пріоритети учасників – непомітні в повсякденному житті. Зокрема, економічні конфлікти поміж підприємцями і робітниками дають змогу зрозуміти як і особливості бориславського бізнесу, так і вагу етнічної приналежності у стосунках в бізнес-колах. Для того, щоб простежити ці стосунки на різних рівнях, виберемо два випадки. Перший з них, це так звана «Бориславська війна» 1884 року, яка виявилася у конфліктах поміж єврейськими і християнськими робітниками Борислава. Другим конфліктом є суперечка між єврейськими підприємцями Ізраелем Ліберманом і Йоною Кухмеркером через сфери впливу. Попри те, що конфлікти є досить різними за масштабом (перший вилився у масові бійки, тоді як суперечка між підприємцями залишилася більш камерною), обидва виявили тенденції до намагань місцевих підприємців зберегти контроль над бізнесом перед великими фірмами. Всі ці насильницькі випадки відбувалися в короткому часовому проміжку, що дозволяє припустити звичність насильства у бориславському індустріальному середовищі. Іншою характерною особливістю є тісний взаємозв'язок між релігійною та

соціальною складовою конфліктів, через що важко встановити, яка з мотивацій – релігійна чи економічна була важливішою.

Формування Бориславської нафтової індустрії

Нафтовидобувна та озокеритна індустрія в Бориславі починають розвиватися з 1850-х років, коли Ігнацій Лукасевич і Ян Зег винайшли спосіб очищення нафти і використання її для освітлення у лампах. Масове видобування нафти розпочалося з 1860-х років у Бориславі, і розширилося на території Мражниці, Східниці, Тустанович і Волянки. На перших етапах розвитку індустрії, завдяки тому що видобування нафти не вимагало багато ресурсів і затрат, більшість підприємств було дрібними, зокрема в 1873 році в Бориславі існувало 73 великих і 779 дрібних підприємств [13, с. 1]. Іншим видом промислу було видобування озокериту, яке розпочинається з 1870-х років. Озокерит був побічним продуктом нафти, схожим структурою та функціями на віск. З нього виготовляли свічки, що було важливим бізнесом, в тому числі для євреїв, з огляду на необхідність свічок для Шабату. Для озокеритної індустрії також була характерна подрібненість, зокрема в 1870-х роках існувало 4500 воскових шахт і 1260 дрібних, здебільшого єврейських підприємств [4, с. 206].

«Французька Компанія» («Compagnie commerciale française») та Галицький Кредитний Банк стали першими великих фірмами в регіоні, що починають скуповувати озокеритні та нафтові шахти і монополізувати промисловість. Процес витіснення дрібних підприємств і концентрації шахт у власності великих фірм, підсилений більш суворими вимогами Гірничого управління у Кракові щодо правил техніки безпеки на шахтах, розпочався в 1880-х роках і тривав до кінця століття. В 1885-х році було 41 велике і 86 дрібних, а у 1890 – 59 великих і 30 дрібних підприємств [1, с. 81].

Характерною особливістю озокеритної індустрії у Бориславі було те, що більшість учасників індустрії були євреями, починаючи від великих підприємств, посередників-касирів і завершуючи робітниками [2, с. 282]. Існували і більші єврейські фірми, зокрема однією з успішних була фабрика «Гольдгаммер, Гартенберг і Ляутербах» [13, с.1]. Зміни кінця 1880-х років у нафтовидобувній та восковидобувній промисловості Борислава найбільше вдарили, власне, по єврейських дрібних підприємцях, які працювали з невеликим обіговим капіталом та, зазвичай, не приділяли належної уваги правилам техніки безпеки. Прихід великих компаній – Галицького Кредитного Банку, Земельного Банку та Французької

компанії на початку 1880-х років можна вважати початком кінця єврейського підприємництва, як однієї з основних складових економічного портрету Борислава. Конфлікти, які ми розглядаємо у статті, відбувалися в період, коли іноземні фірми лише набували свого впливу в економіці Борислава і місцеві підприємці були спроможні скласти їм конкуренцію.

Бориславська війна

“Бориславська війна” розпочалася з бійки між християнським робітником і євреєм, якому робітник не міг віддати борг, але вилася в доволі масштабний конфлікт між єврейськими та християнськими робітниками Волянки (регіону Борислава), 19-20 липня 1884 року. Християнські робітники напали на єврейські будинки у Волянці, в тому числі на синагогу, однак не знищили Тори (що дало можливість потім запідозрити у випадку провокацію). У відповідь на це єврейські робітники атакували їхні помешкання, забили декількох до смерті і зруйнували їхній гуртожиток. Такий погром, де, в незвичний спосіб, атакуючою стороною виявилися євреї, заслуговує ще більше уваги, якщо глянути на його економічний аспект. Християнські робітники працювали на шахтах, що належали “Французькій Компанії” (чи не єдиній компанії в регіоні, яка дотримувалася правил техніки безпеки) і Галицькому Кредитному банку, тоді як єврейські робітники працювали в основному у місцевих єврейських підприємств, зокрема в Ізраеля Лібермана, одного з лідерів озокеритної індустрії Борислава. Існує декілька підходів до аналізу природи цього конфлікту. Елісон Франк вважає, що метою робітників було захистити свою релігійну (а не класову чи соціальну ідентичність) [6, с. 129]. Точка зору єврейської преси щодо висвітлення подій однозначно підтримує версію релігійної війни, причому ігнорувала факт нападу єврейських робітників. Єврейська газета «ГаМагид» вважала це погромом, спричиненим поляками, проігнорувавши атаки євреїв на християн і заявила, що це приклад краху політики асиміляції [3, с. 7], а «Ойчизна» навіть порівняла з російськими нападами на євреїв [10, с. 58]. Джон-Пол Химка заперечує наявність класового конфлікту, оскільки в Бориславській війні робітники воювали проти робітників. Натомість дослідник враховуючи релігійну складову конфлікту, розглядає його як вияв боротьби між корпораціями – більш модерними іноземними компаніями і відсталими галицькими. В другій половині XIX ст. відчуття приналежності робітників до тієї чи іншої компанії також стає частиною їхньої ідентичності [7, с. 244]. Важливим також є момент

зіткнення двох типів ведення бізнесу — «розвиненого» західного та «відсталого» галицького. «Французька Компанія» наймала на свої шахти лише кваліфіковану робочу силу, внаслідок чого, там не було єврейських робітників, що зазвичай не мали відповідних навиків. Характерно, що директором «Французької Компанії» був Марсель Бернштейн, акультурований єврей з Парижа. Сумнівно, що його єврейська ідентичність впливала на політику компанії, однак виключає варіант антисемітських упереджень щодо галицьких єврейських робітників. Шахти під керівництвом «Французької Компанії» відрізнялися на загальному фоні бориславської індустрії та, згідно з виразом «Газети Наддністрянської» набули «виразно західно-європейських рис» [12, с.2]. В той підприємства Ізраеля Лібермана втілювали в собі основні риси бориславського бізнесу з некваліфікованими, здебільшого єврейськими робітниками. Економічна конкуренція Ізраеля Лібермана і «Французької Компанії» змусила «Стражницю» вбачати бізнесові мотиви за робітничими конфліктами, та навіть підозрювати Лібермана в зумисній організації сутичок. Газета вважала місцевих єврейських підприємців такими, що гальмують раціональний розвиток галицької промисловості і стояла на боці великих фірм, які давали шанс галицькому бізнесові стати більш професійним.

Ліберман та Кухмеркер

Про конфлікт між бориславськими підприємцями Ізраелем Ліберманом і Йоною Кухмеркером відомо з галицької преси 1886 року – своєю жорстокістю та тривалістю він демонструє звичність насильницьких методів для вирішення суперечок в галицькому індустріальному середовищі другої половини XIX ст. . Першою описала конфлікт, та ввела читачів у контекст дрогобицька соціалістична «Газета Наддністрянська», характерною особливістю якої було, детальне висвітлення місцевих суспільних проблем та політичних скандалів, а також розвінчання групи багатих підприємців, що їх газета називала «клікою ізраелітською». Конфлікт Лібермана-Кухмеркера, став прикладом «розбійних нападів» у місті. Згідно з версією газети, Ізраел Ліберман став монополістом серед бориславських та дрогобицьких підприємців у торгівлі воском та почав визначати цінову політику та контролювати клієнтуру. Водночас, невелика група дрібніших торговців, на чолі з Йоною Кухмеркером, іншим місцевим підприємцем, відколослася і почала шукати власних клієнтів, а також переманювати останніх від Ізраеля Лібермана.

Коли Ізраел Ліберман продавав віск купцеві Ландесбергерові, Кухмеркер вислав останньому телеграму і повідомив про те, що ціни на віск можуть бути нижчими. Ландесбергер відмовився від контактів з Ліберманом. Те, що сталося потім, демонструє достатньо типовий спосіб вирішення проблем у Бориславі. Через день після цього 14 людей, так званих «кучинерів» (представників єврейського люмпен-пролетаріату, яких наймали для вирішення спірних питань силовим шляхом) побили Кухмеркера, настільки, що він потрапив до шпиталю [9, с. 3]. Для «Газети Наддністрянської» це стало нагодою ще раз звинуватити «дрогобицьку кліку» за те, що вона керує містом, а Лібермана назвали «правою рукою кліки». Справа завершилася судом для Лібермана і він був засуджений на 5 місяців в'язниці. Водночас Ліберману пригадали і колишні справи, зокрема напади на склади Корнгабера в 1885 році, з яких він відібрав віск. Корнгабер, згідно з інформацією газети, не звернувся до поліції і попросив мовчати пресу, віддаючи перевагу внутрішньому вирішенню конфліктів [11, с. 2]. Якщо глянути уважніше на цю справу, то можна помітити, що конфлікт Лібермана Кухмеркера виходив за межі локального. Згідно з повідомленнями «Газети Наддністрянської» Ізраель Ліберман був членом «кліки», яка підтримувала низькі ціни на віск, у продажу поміж своїх, та завищувала ціни у випадку продажу для іноземних фірм. Йона Кухмеркер, натомість, намагався надавати віск за нижчими цінами для іноземних фірм і таким чином перехопити ринок. Кухмеркер повідомив віденській фірмі про [5, с.3]. Йона Кухмеркер був уповноваженим купувати віск для віденської фірми Антонія Гіммельбауера і компанії (яка мала також фабрики у моравських Островах і Штокерай). На суді Йона Кухмеркер заявив, що його метою було не дозволяти Ліберману продавати віск місцевій фірмі Гартенберга дешевше, ніж віденській фірмі, оскільки це нищило здорову конкуренцію [14, с.2]. «Кур'єр Львівський» намагалася показати інший погляд на проблему, згідно з яким Ізраель Ліберман був не монополістом, а охоронцем бориславського бізнесу, натомість Кухмеркер – агентом віденських фірм, що намагалися визискувати бориславських продуцентів. Віденські фірми, вважаючи Галичину «пасивною землею», водночас намагалися змушувати галицьких підприємців до продавання їм воску за найвищою ціною [15, с.1]. Таким чином, локальний конфлікт насправді виявився боротьбою між віденськими та місцевими підприємцями.

З цієї справи можна зробити декілька висновків. Перш за все, це агресивність методів, які використовували конкуренти у боротьбі за ресурс. Водночас, очевидно, що це не було нормою, принаймні поліція намагалася розслідувати найбільші вияви агресії, хоча не була спроможною зупинити їх. Другий висновок, стосується етнічної приналежності. Незважаючи на очевидний зв'язок поміж членами єврейської еліти, етнічна чи релігійна солідарність не ставали стримуючим фактором у бізнес конфліктах. Конфлікт між Ліbermanом і Кухмеркером демонструє все зростаючу напругу між «місцевим» та «віденським» бізнесом і намагання бориславських продуцентів захистити свій спосіб ведення бізнесу і контроль над цінами, але також конкуренцію між дрібними та великими місцевими підприємцями.

«Газета Наддністрянська» не погоджувалася з «Кур'єром Львовським» щодо зображення Ліbermanа, як захисника локальної промисловості в позитивному сенсі цього слова. Редакція була переконана, що група єврейських підприємців Борислава, на чолі з Гольдгаммером, Гартенбергом та Ліbermanом завше ставитиме зв'язки всередині своєї групи вище за раціональний розвиток промисловості, а будь-які конфлікти всередині цієї групи є лише тимчасовим явищем [8, с.2]. Однак групова солідарність не означала для підприємців турботи про збереження місцевої галицької індустрії, а радше захист своїх кланових інтересів.

Сутички в Бориславі привертала увагу громадськості, і реакція преси виявляє їх неоднозначне сприйняття у суспільстві та підозри щодо їх релігійної чи етнічної вмотивованості. Водночас, розуміння економічного контексту та ретроспективний погляд на розвиток бориславської індустрії дозволяє припустити, що два випадки – один міжетнічного конфлікту, а інший конфлікту між двома євреями – стали результатом суперечностей, які наростали між місцевими єврейськими підприємцями та західноєвропейськими чи віденськими фірмами. 1880-1890-ті роки були найбільш напруженим періодом, коли місцеві єврейські нафтові магнати ще були спроможні скласти конкуренцію західним фірмам, що призвело до травматичних розв'язок. Міжетнічні стосунки чи навіть релігійна солідарність в цих випадках підпорядковувалися солідарності клановій та бізнесовим інтересам. Питання того, наскільки ця кланова солідарність мала на меті захист чи розвиток місцевої індустрії залишається відкритим для наступних досліджень.

Примітки

1. *Грицак Я.* Рабочие Бориславско-Дрогобычского нефтяного бассейна во второй половине XIX – начале XX вв: Формирование. Положение. Классовая борьба / Я. Грицак: Диссертация. Институт общественных наук Академии Наук Украинской ССР. – 1986. – 154 с.
2. *Грицак Я.* Пророк у своїй вітчизні: Іван Франко і його спільнота / Я.Грицак – Київ, 2006. – 632 с.
3. *Хадашот* баісроель // ГаМагід. – 1 серпня, 1884. – С. 7
4. *Andlauer T.* Die jüdische Bevölkerung im Modernisierungsprozess Galiziens (1867-1914) / T. Andlauer. – Frankfurt am Main: P. Lang, 2001. – 373 s.
5. *El.* Boryslawski przewroty // Gazeta Naddniestrzanska. – 15 kwietnia, 1886. – S.3
6. *Frank A.* Oil Empire: Visions of Prosperity in Austrian Galicia / A. Frank. – Cambridge: Harvard University Press, 2005. – 366 p.
7. *Himka J.-P.* Socialism in Galicia: The Emergence of Polish Social Democracy and Ukrainian Radicalism // J.-P.Himka.–Cambridge: Harvard Ukrainian Research Institute, 1983. – 244 p.
8. *J.* Zaburzenia finansowe w Boryslawiu // Gazeta Naddniestrzańska. – 15 Lutego 1885. – S. 2
9. *Konkurencja* boryslawska // Gazeta Naddniestrzanska. – 1 kwietnia, 1886. – S.3
10. *Korespondencye* // Ojczyzna. – 1 sierpnia 1884. – S.58
11. *Kronika* // Gazeta Naddniestrzanska. – 1 kwietnia, 1886. –S.2
12. *Morderstwa* w Boryslawiu // Strażnica. – 3 sierpnia, 1884. – S. 2
13. *Sprawozdanie* Wydziału krajowego o nagłej potrzebie uregulowania przemysłu naftowego // Alegata do Sprawozdań Stenograficznych z Szóstej Sesyj Trzeciego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi Wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1875. Alegat 35. – Lwów, 1875. – 16 s.
14. *Z Izby Sądowej* // Gazeta Narodowa. – 10 Czerwca. 1886. – S.2
15. *Z Pensylwanji* galicyjskiej // Kurjer Lwowski. – 4 Kwietnia 1886. – S.1

Москалец, Владислава Конфликты в нефтяной промышленности Галиции XIX века как маркер экономических изменений. В статье анализируются конфликты второй половины XIX века в нефтяной индустрии Борислава и Дрогобыча. Ставится вопрос как их исследование может продемонстрировать динамические изменения и кризисы в промышленности. Как и рабочие конфликты, так и споры между еврейскими предпринимателями обнаруживают похожие тенденции конкуренции между местным «галицийским» и «западным» бизнесом.

Ключевые слова: Галиция, нефтяная индустрия, евреи, конфликт

Moskalets, Vladyslava Conflicts in oil industry of the XIXth century Galicia as marker of economic changes. The article analyzes conflicts of the second half of the XIXth century in Boryslav and Drohobych oil industry to understand how their research can demonstrate dynamic changes and industrial crises. Both workers conflicts and clashes between Jewish entrepreneurs reveal similar tendencies of competition between local 'Galician' and 'Western' business.

Keywords: Galicia, oil industry, Jews, conflict

**Репетиция капитализма?: международная
коммерческая деятельность Оргкомитета
«Олимпиада-80» (1975-1980 гг.)***

Алексей Попов

В статье рассматриваются основные направления и результаты деятельности Организационного комитета «Олимпиада-80», направленные на привлечение зарубежного финансирования XXII Летних олимпийских игр в СССР. Сделана попытка определить особенности «советского стиля» в решении конкретных бизнес-задач, а также оценить его эффективность в международном контексте.

Ключевые слова: международные экономические связи, переговоры, спонсорство, бизнес-история, Олимпиада-80, СССР.

В основу системы финансирования Игр [Олимпиады-80] были взяты преимущества, которые обеспечивает централизованная плановая экономика [12, л. 56]

Коммунисты превращаются в капиталистов после первых же 15 минут переговоров [3, с. 83]

Авторство высказывания о том, что «коммунисты превращаются в капиталистов после первых же 15 минут переговоров» приписывают Полу Остину (*Paul Austin*), президенту транснациональной компании «*The Coca-Cola Co.*». Эти слова якобы были его эмоциональной реакцией на ход переговоров между возглавляемой им корпорацией и представителями советской стороны по вопросу о коммерческом сотрудничестве во время проведения в СССР XXII Олимпийских игр. Несмотря на всю свою условность и образность, данное высказывание заставляет задуматься о том, чем именно советский подход к реализации бизнес-проектов отличался от западного

* Исследование выполнено при поддержке Германского исторического института в Москве.